

ЮЛІЯ ГЕТМАН,

*аспірантка відділу соціально-політичних процесів Інституту соціології
НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)*

YULIIA HETMAN

*Postgraduate Student at the Department of Social and Political Processes, Institute
of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine*

(12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

yuliiahetman2021@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8300-520X>

Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціалізації громадсько-політичної активності онлайн

Вступ

Участь громадян у процесах ухвалення громадсько-політичних рішень є обов'язковою умовою для функціонування демократичного суспільства. Громадсько-політична активність у здійсненні державної політики дає змогу більш повно представити інтереси різних суспільних груп, підвищити якість та легітимність управлінських рішень, запобігти зловживанню владою та її бюрократизації, сприяє налагодженню співпраці між владою та громадянами. Розвиток технологій кидає виклик демократичному світові. Наприклад, диджиталізація публічної сфери водночас значно підсилює громадсько-політичну активність, уможливорює налагодження прямої та своєчасної комунікації в онлайн і водночас створює нові можливості для поширення пропаганди та дезінформації, активності ботів та тролів. Це актуалізує необхідність дослідити громадсько-політичну онлайн-активність, яка реалізується в диджиталізованій публічній сфері, та появу нових норм і правил, форм і каналів громадсько-політичних практик, збільшення рівня залученості громадян до політичних процесів, що фактично означає процес інституціалізації громадсько-політичної активності онлайн. Незамінним чинником інституціалізації громадсько-політичної активності є освоєння публічної сфери громадянами. Тож у статті спочатку проаналізовано роль цифрової публічної сфери для розвитку онлайн-активності, визначено дослідницький підхід до поняття інституціалізації в цілому, а також проаналізовано процес інституціалізації безпосередньо громадсько-політичної

Цитування: Гетман, Ю. (2022). Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціалізації громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 90–102, <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.090>.

онлайн-активності. У висновках висловлено міркуваннями про те, що в подальше дослідження варто включити такі чинники: особливості інституціалізації громадсько-політичної активності в період метамодерну, що позначає новий цифровий етап розвитку суспільства; особливості інституціалізації у країні з молододою демократією; трансформацію соціальних цінностей і норм громадянства.

Диджиталізація публічної сфери

Публічна сфера визначається як простір відкритого публічного спілкування, яка неформальна мережа для обміну інформацією та опініями, яка відтворюється через комунікативну дію. Становлення публічної сфери відображає розвиток суспільства в різних станах модерності в усіх його проявах. Наприклад, Ю. Габермас показує, як неінституціалізований простір згодом набуває визначальної ваги для формування громадської думки, розвитку політичної участі та її інституціалізації. Позаекономічні та позадержавні спільноти, культурні об'єднання, спортивні та дозвілєві товариства, дискусійні клуби, громадські форуми та громадянські ініціативи поряд з політичними партіями та профспілками він вважав інституційним стрижнем «цивілізованого суспільства» [Габермас, 2000: с. 38].

Аналізуючи історичні події в Англії, Франції та Німеччині в XVIII — XIX століттях, Габермас фіксує появу в цей час критичних дискусій серед громадськості, пов'язану зі збільшенням читацької публіки. Це, своєю чергою, сприяє збільшенню публікації книжок, часописів, газет, заснуванню бібліотек, читальень, створенню читацьких та просвітницьких товариств, в яких поширювалися вільні та рівноправні дискусії [Габермас, 2000: с. 11]. Розглядаючи структурні перетворення публічної відкритості у найменших подробицях, Габермас, по суті, розкриває процес емансипації комунікативного дискурсу в контексті розвитку публічної сфери та зворотні процеси в ній через посилення впливу мас-медіа. Він відзначав, що публічній відкритості притаманний потенціал суспільної самоорганізації, однак розумів згубний вплив поширення псевдовідкритих думок через засоби масової інформації [Габермас, 2000: с. 26].

Ч. Тейлор, один із головних фундаторів комунітарного підходу, аналізуючи становлення громадянського суспільства, зазначає, що саморегульована економіка та громадська думка — це два шляхи, якими суспільство може дійти до певної єдності чи координації поза межами політичних структур. Ч. Тейлор стверджує, що громадська думка виробляється під час дебатів та обговорень і визнається всіма як щось спільне, і, що важливіше, вона формується суспільством, а не політичною структурою чи церквою, як це відбувалося раніше [Taylor, 2006: p. 95]. Він вважав, що публічна сфера невіддільна від громадськості, яка відстоює спільний інтерес.

Водночас Н. Костенко та С. Макеєв зазначають, що публічна сфера перебуває у стані змінюваної активності, з періодичними піками енергії, що її виділяють залучені учасники, відгукуючись на події та прикмети суспільного і приватного життя [Костенко, Макеєв, 1999: с. 82]. Історичні події в Україні яскраво демонструють цю концепцію. Адже «активне громадянське суспільство кілька разів рятувало країну — від загрози встановлення авторитарного режиму (Помаранчева революція), від зміни проєвропейського вектору розвитку (Рево-

люція Гідності), під час паралічу державних інституцій країна навряд чи змогла б відстояти свою незалежність без активізації громадянського суспільства, без волонтерського руху, добровольців на фронті, збирання коштів для армії тощо» [Резнік, 2019: с. 111]. Зараз під час російсько-української війни активне громадянство знову рятує країну, використовуючи всі можливі офлайн та онлайн-ресурси. Завдяки досвіду доцифрового політичного дискурсу та громадсько-політичної активності, що є важливим етапом інституціоналізації громадсько-політичної активності онлайн, активісти змогли перенести свій соціальний капітал в онлайн-простір та залучити ще ширшу аудиторію.

Освоєння українцями інтернет-простору відбувалося із затримкою порівняно з розвиненими країнами — починаючи з 2006 року і по сьогодні. Але наразі можна констатувати активний розвиток мобільного інтернет-доступу та вкорінення в життя пересічних українців мобільного інтернет-користування (смартфон, мобільний телефон, планшет тощо). Інфраструктуризація онлайн-активності як один з інституціональних атрибутів успішно реалізувалася, адже розвиток інформаційно-комунікаційних технологій суттєво вплинув на сучасний демократизаційний процес, детермінуючи засоби та механізми соціально-громадянської взаємодії, розширюючи інформаційні, комунікаційні, поведінкові можливості для будь-якого користувача незалежно від місця перебування, матеріального стану, освітніх або вікових характеристик тощо [Бойко, 2020: с. 151].

Диджиталізації публічної сфери спричинила перехід різних форм доцифрової соціальної активності у цифровий простір. Тож читання газет, обговорення громадських та політичних проблем, участь у протестних акціях або роботі громадських організацій чи партій, переказ грошей волонтерам, армії, благодійним організаціям стали здебільшого онлайн-формами громадсько-політичної активності. Хоча статистично серед них переважають дискусійні практики, ці подекуди ситуативні активності мають потенціал перерости в регулярно відтворювані та усталені дії для реалізації громадсько-політичних потреб.

Дослідницький підхід до поняття інституціоналізації

У світовій соціології феномен соціальних інститутів та інституціоналізації досліджували тривалий час, і традиції досліджень поступово змінювали свої акценти. Так, інституційний підхід, який базувався на класичних теоріях О. Конта, Г. Спенсера, М. Вебера, Т. Парсонса, С. Липсета, Т. Веблена, зрештою зіткнувся з неспроможністю прогнозувати масштабні інституційні трансформації. Наслідком цієї кризи була поява неінституційного підходу, представниками якого є Р. Коуз, Д. Марч, М. Олсон, Д. Норт, Дж. Б'юкенен, Г. Талок, П. Димаджіо та ін. Вивчення соціальних трансформацій посткомуністичного періоду також спричинило переосмислення цих категорій, що втілювалося, зокрема, у розробках таких українських соціологів, як Є. Головаха і Н. Паніна («подвійна інституціоналізація»), С. Макеєв («інституційні інкубуси»), В. Степаненко (інституціоналізація громадянського суспільства), О. Резнік (інституціоналізація громадянських практик).

Оскільки інституціоналізація як явище змінюється, набуваючи нових характеристик і функцій, логічно дійти висновку, що інституційний підхід був актуальним для модерного суспільства, а неоінституційний став актуальним для постмодерного, однак зараз суспільство стоїть на порозі метамодерну, головною ознакою якого є цифрова перебудова суспільства. Отже, вплив метамодерну на соціальні інститути та інституціоналізацію потрапляє до мого дослідницького поля. Тому важливо відрізнити інституціональні відмінності суспільств на різних етапах модерності та визначитися, на який пакет норм та інституціоналізаційні особливості варто орієнтуватися у подальшому дослідженні.

Інституціоналізація доби модерну виглядає саме як поява відповідних організацій, встановлення правил гри на різних інституційних полях у вигляді формальних, прописаних і письмово зафіксованих правил. Практики повсякденних взаємодій як підґрунтя соціального порядку теж мають вписуватися в регламенти, прописані формальними інститутами [Бевзенко, 2022: с. 55]. Інституціоналізація доби постмодерну перебуває в кризовому стані, формальні соціальні інститути перестають буди легітимними носіями порядку та істини. [Бевзенко, 2022: с. 58]. Натомість інституціоналізація доби метамодерну відзначається синтезом, єдністю протилежностей, діалектикою організаційних та самоорганізаційних механізмів утворення, підтримання та зміни соціального порядку, який тримається за рахунок внутрішньої атрактивності та тяжіння до самовідтворення, самореплікації [Бевзенко, 2022: с. 69].

Оскільки стрімкий розвиток інтернет-технологій відкриває необмежені можливості для саморозвитку та самореалізації та спричиняє виникнення нових видів діяльності людини, цифрове суспільство і суспільство метамодерну в багатьох сенсах тотожні. Передбачається, що політичне життя в метамодерному суспільстві буде ще тісніше пов'язаним з культурою, ніж раніше, бо нові технології та медіа стають єдиним середовищем як для окремих людей, так і для суспільних інститутів. Очікується, що політика може стати не тільки більш особистою, а й менш елітарною, що теж позитивно впливає на рівень політичної інституціоналізації.

Інститути, як правило, трансформуються в неформальні способи та поступово, що важко вловити, якщо зосередитись суто на формальній інституціоналізації. Є. Головаха і Н. Паніна зазначили, що «перспектива переходу українського суспільства до внутрішньо несуперечливої інституційної системи пов'язана з можливістю розвитку так званої “не інституційної” політики, що ґрунтується на активності самодіяльних соціальних рухів та організацій, що сприяють освоєнню неінституційного простору і формуванню соціального капіталу та нових форм демократичної правової, політичної, економічної та духовної культури. Оцінку потенціалу українського суспільства в цьому контексті все ще не здійснено, і це, на наш погляд, є найбільш актуальною проблемою у подальшому вивченні процесів інституціоналізації в Україні» [Головаха, Паніна, 2001: с. 22]. Через 20 років можна погодитись, що соціальні цінності і норми змінюються залежно від викликів часу, однак інститут повноцінно функціонувати може за умови, що буде забезпечений «всіма інституційними атрибутами — легальністю, легітимністю та інституціональною інфраструктурою» [Головаха, Паніна, 2001:

с. 10]. Тож інституціалізацію буде правильним розуміти як процес становлення та прийняття суспільством нових соціальних правил (законів, нормативних структур, традицій та ритуалів); створення організаційних структур, відповідальних за артикуляцію та порядок дотримання цих правил і складових; соціальну інфраструктуру інституціалізованої поведінки; формування ставлення масових суб'єктів до соціальних правил та організаційних структур, що відображає згоду людей з цим інституційним порядком [Головаха, Паніна, 2001: с. 6].

В Україні тривалий час політична інституціалізація ускладнювалася амбівалентністю політичної культури українців, що характеризувалася «глибоко суперечливими ідеалами і цінностями, в ній відсутня універсальна, спільна, колективна культура, а націоналістичний та демократичний коди, що змагаються між собою, зумовлюють специфічну картину українського громадянського суспільства, перешкоджаючи його розвитку на шляху демократичних реформ [Бурлачук, 2018: с. 202]. Окрім того, низьку політичну участь і недовіру до влади соціологи пояснюють періодом соціальних трансформацій. Зокрема, О. Резнік стверджує, що у перехідних суспільствах участю у громадських організаціях охоплена невелика частка населення. Інституційний контекст тривалих соціальних трансформацій і політичної нестабільності висуває на перший план короткострокову активність, не сприяючи розвитку колективних форм постійної громадянської залученості, які потребують від індивіда стабільного матеріального становища та часу [Резнік, 2021]. Одночасно недовіра у ставленні до влади проєціюється і на основні засоби масової інформації, що надає підґрунтя для розвитку локальних сторінок, блогів, ютуб- і телеграм-каналів. Вони стають дедалі популярнішими, а їхнє охоплення на місцевому рівні часто є більшим, ніж у класичних місцевих ЗМІ.

Низька залученість українців у громадські організації, рухи та партії, низька зацікавленість політичною ситуацією, низька політична грамотність і разом із тим великий рівень недовіри до органів влади, політичних партій та політичних лідерів — все це свідчить про кризу легітимності інститутів демократії. Повертаючись до концепції Л. Бевзенко, можемо за аналогією узагальнити, що інституційна криза притаманна як суспільству постмодерну, так і суспільству з тривалим переходом до демократії.

Однак перебіг історичних подій та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій значно вплинули на політичну участь українців. Розрізняючи конвенційні (традиційні) та неконвенційні (нетрадиційні) форми громадсько-політичних практик, коли до перших відносять достатньо рутинну поведінку, здійснювану через інституціональні канали, а до других — протестну поведінку, яка кидає виклик установленим інститутам та домінантним нормам, варто наголосити, що «нові форми нетрадиційної політичної поведінки використовують для одержання соціальних вигод групами, яким бракує ресурсів» [Резнік, 2013: с. 99]. Саме неконвенційні види активності, реалізуючи потреби громадян, набувають сталих форм відтворення і постійного застосування, що передбачає їх інституціалізацію. Зміна форм і норм активності легітимують реформи

та зміни в законодавстві, але цей довготривалий процес значною мірою залежить від освоєння громадянами публічної сфери.

Інституціалізація громадсько-політичної онлайн-активності

Під громадсько-політичною активністю в найзагальнішому вигляді дослідники розуміють форми соціальної активності, що реалізуються в суспільно-політичній сфері, наприклад обговорення громадських та політичних проблем в соціальних мережах, перекази грошей волонтерам, армії, благодійним організаціям, участь у протестних акціях або роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій тощо. Конкретним вираженням громадсько-політичної активності є сукупність окремих дій — акцій та інтеракцій, спрямованих на досягнення політичної мети і є взаємодією індивідів у політичній сфері. Вочевидь завдяки доступності інтернету збільшується і різнопланова інтернет-активність.

У зарубіжних академічних дослідженнях громадянської участі онлайн домінують техно-оптимістичні бачення технологічних рішень, що мають, як передбачається, привести до створення уряду, орієнтованого на громадян. Порівняно з традиційною «оффлайновою» участю електронна участь розглядається як спосіб розширити громадську участь і залучити набагато ширшу аудиторію до політичного процесу, підвищити довіру громадськості, посилити легітимність демократичних процесів, а також підвищити якість та успішність політики [Randma-Liiv, 2022: p. 2].

Всі ці очікування органічно вписуються в суспільні трансформації, викликані метамодерном. Неоінституціоналісти вважають головним чинником формування та еволюції інститутів легітимність їх у сприйнятті суспільством, а не юридичні приписи, встановлені державою. Тобто процес прийняття нових норм є незмінним, змінюються самі норми. Дослідження нових форм громадськості демонструє, що громадяни відкидають демократичні процеси та акторів і слабо підтримують загальні норми громадянства, проте вони беруть активну участь у політиці. З'ясувалося, що демократична участь реалізує експресивні та інструментальні цілі та зміцнює легітимність процесів ухвалення рішень, однак громадяни по-різному розуміють демократію, політичну участь та норми громадянства [Zorell, Deth, 2020: p. 2]. Так, незадоволеність діями влади змушує громадян замислитись, чи повинні вони далі діяти як «хороші громадяни», новою нормою стала підтримка популістських ідей, а також збільшується рівень недемократичних настроїв. Згідно з результатами дослідження, чим більше громадянин налаштований проти демократії, тим менш значимі для нього норми «хорошого громадянина», і навпаки [Zorell, Deth, 2020: p. 16]. Тож для мого дослідження є важливим також дослідити, чи приймають українці нові соціальні вимоги, правила і норми, що формуються в умовах війни та диджиталізації соціального життя.

Варто відзначити, що українці з кожним роком незалежності країни дедалі більше схиляються до західних демократичних цінностей, що свідчить про створення єдиного демократичного ціннісно-смыслового фундаменту суспільного життя країни, на якому в подальшому розвиватимуться консолідований

демократизм, креативний індивідуалізм, інтелектуальний потенціал, культурна компетентність нашого населення, а також відбуватиметься ревіталізація важливих національних, традиційних, релігійних цінностей і практик [Ручка, 2021: с. 497]. Водночас Конституція України забезпечує інституційну інфраструктуру як і легальність громадсько-політичної онлайн-активності, розроблено також низку законів, які регулюють сферу електронних комунікацій, формують політику персональних даних, інформаційної безпеки та е-урядування¹. Разом ці тенденції сприяють інституціалізації громадсько-політичної онлайн-активності. Для її збільшення розроблено низку е-інструментів врахування громадської думки та реалізації громадської ініціативи, що містить електронний кабінет громадянина: звернення громадян, електронні петиції, запит на публічну інформацію, обговорення законопроектів, запис на засідання тощо. Під легітимацією онлайн-активності я маю на увазі таку діяльність, яку громадяни і влада одночасно визнають ефективною в реалізації громадсько-політичних завдань, таких як формування громадської думки, політичної участі, здійснення громадського контролю та демократизації суспільства в цілому. Легітимність онлайн-активності передбачає принцип комунікативної участі громадян у публічній сфері.

Стадії диджиталізації, що вже відбулися, демонструють динамічне освоєння цифрової публічної сфери українцями, та як наслідок, зміну свідомості громадян, унормування практик публічної відкритості та ведення громадсько-політичного дискурсу. За результатами соціологічних досліджень за останнє десятиріччя українці дійсно призвичаїлись до інтернету. Інтерактивність, персоналізованість, оперативність, фактуальність, можливість контролювати ситуацію та впливати на неї — це переваги інтернет-користувача [Наумова, 2020: с. 128]. За даними КМІСу, зараз 88% респондентів користуються інтернетом, з них 79% роблять це щодня. В публічній сфері переважають онлайн-канали інформації (особливо Telegram і YouTube). Відбувається кардинальна трансформація медіа-ландшафту, де замість кількох потужних телевізійних каналів «виросли» сотні онлайн-джерел, кожне з яких не може похвалитися великою часткою «ринку». Поряд із тим серед користувачів соціальних мереж 39% стверджують, що вони підписані на офіційні сторінки / канали органів влади і посадових осіб [КМІС, 2022].

На нинішньому етапі розвитку України відбувається інституціалізація нових форм взаємодії держави та громадянського суспільства. Важливим елементом такої взаємодії є інститут електронної демократії, під яким слід розуміти сукупність відносин, електронних майданчиків і платформ для транслявання політики державних інститутів у суспільство та отримання державою зворотного зв'язку від громадських інститутів.

1 Е-урядування (електронне урядування) — це форма організації державного управління, за якого відбувається активна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з суспільством, людиною та громадянином, бізнесом за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. Е-урядування здійснюється згідно з Постановою «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/150472>.

Дослідження політичної участі онлайн у шести європейських країнах — Естонії, Франції, Німеччині, Нідерландах, Шотландії, Іспанії та Франції — продемонструвало, що формальна інституціалізація політичної участі онлайн є ключовим чинником для інституційних змін деліберативної демократії, протестійка та ефективна онлайн-активність також вимагає супутньої неформальної інституціалізації через підтримку ідей і цінностей політиків та державних структур. Завдяки інституціалізації колективні обговорення в цифровому просторі інтегруються в організаційні процеси та структури і зрештою досягають стану беззаперечного повторення (усталеної практики), однак це не є лінійним та самостійним процесом. Формальна та неформальна інституціалізація, що в результаті спричиняється до стійких інституційних змін, відбувається тільки в тому разі, якщо ідеї та цінності, що домінують серед політичних та адміністративних акторів, роблять їх відкритими для змін і здатні стимулювати їх до активної роботи із впровадження таких змін [Randma-Liiv, 2022: p. 3].

У цьому контексті ми можемо звернутися до прикладу впровадження змін інституційної діяльності з боку української влади, реалізованого від початку повномасштабної російсько-української війни. Наприклад, напрочуд ефективними під час широкомасштабного вторгнення Росії виявилися чат-боти «Еворог» (@evorog_bot), «Народний месник» (@ukraine_avanger_bot), «StopRussianWar» (@stop_russian_war_bot), які полегшили та стимулювали комунікацію з активістами. А об'єднання волонтерських та державних ініціатив дало змогу розробити низку корисних додатків для здійснення громадсько-політичної участі, наприклад, «United24» — міжнародна платформа для збирання коштів на допомогу державі під час війни, «СпівДія» — офіційна платформа для об'єднання волонтерських та державних ініціатив з гуманітарної допомоги під час війни, «ЕДопомога» — платформа для держави, бізнесу, громадських організацій, благодійних фондів та волонтерів, що реалізує підтримку в наданні гуманітарної допомоги постраждалим від війни, ВПО та людям з уразливих категорій, та ін. [Токар-Остапенко, 2022].

Важливою умовою для появи нових соціальних інститутів є виникнення та реалізація соціальної потреби. З огляду на результати багаторічних досліджень Інституту соціології НАН України в українському суспільстві зросла потреба в самореалізації та реалізації демократичних політико-громадянських цінностей. За період 1991–2020 років статистично зросла суб'єктивна важливість ціннісних позицій, пов'язаних з державною незалежністю України, демократичним розвитком країни, свободою слова, демократичним контролем рішень владних структур, підприємницькою ініціативою, інтелектуальним розвитком, культурною компетентністю, цікавою роботою, соціальною рівністю, національно-культурним відродженням, участю у релігійному житті, участю в політичному житті. [Ручка, 2021: с. 494]. За умов широкомасштабного вторгнення Росії український потенціал, який роками накопичувався та збагачувався новими формами громадсько-політичної участі, набув можливість реалізуватися у стійких громадсько-політичних практиках. Таким чином, збирання коштів на «народний супутник», сотні тисяч заявок на «Еворог», збирання підписів під петиціями про перейменування вулиць, боротьба з фейками, створення патріо-

тичного контенту — все це свідчить одночасно і про ідеологічні зміни, і про зміни пріоритетів, і про легітимацію онлайн-активності як форми громадсько-політичної участі, яка реалізує певні потреби громадян. Звісно, наведені форми онлайн-активності не є прикладом високого ступеню формальної інституціалізації, однак для майбутнього дослідження актуальним буде спостереження за подальшою рутинізацією та унормуванням онлайн-активності, а також інституційною трансформацією.

Онлайн-активність надзвичайно актуалізувалася з початком воєнного стану, зумовленого російською агресією. Так, у відповідь на намагання Росії «денацифікувати» українців суспільство активно реалізує національний спротив. Громадяни почали висловлювати бажання «дерусифікації» українського міського простору, а саме позбавлення артефактів російського колоніалізму. Ця думка набула швидкого поширення в онлайн-просторі, внаслідок чого пропозицію щодо перейменування п'яти станцій метро озвучив начальник Київського метрополітену, а Київська міська рада відреагувала на цей суспільний запит, ініціювавши онлайн-опитування, щоб визначити назви п'яти станцій підземки, в якому взяло участь 170 646 користувачів. Цей приклад підкріплюється результатами опитування, проведеного групою «Рейтинг»: відповідаючи на запитання «Як Ви ставитесь до таких ідей?», позитивне ставлення до «перейменування вулиць в Україні, що містять російські назви», виявили 73% респондентів; до «перейменування вулиць, що містять радянські назви» — 66% респондентів; до «демонтажу в Україні пам'ятників, які пов'язані з Росією» — 71% опитаних. Дослідники зазначають, що окрім вагомої підтримки демонтажу артефактів колоніалізму та зміни топонімів власне сам факт появи таких запитань в анкетнику спричинений теж самим активізмом [Соціологічна група «Рейтинг», 2022].

Дослідники К. Ваккарі та А. Валеріані, аналізуючи вплив неформального політичного спілкування в цифрових медіа на політичну участь громадян, порівняли країни зі стійкою демократією (США, Великобританія, Франція, Данія) з країнами з демократією «третьої хвилі» (Греція, Польща, Іспанія). Дослідження показало, що обговорення як в соціальних мережах, так і в мобільних додатках позитивно впливають на інституційну та позаінституційну політичну участь, неформальні політичні обговорення онлайн сприяють формуванню і розширенню нових форм політичної участі, збільшуючи її майже вдвічі. Та якщо у країнах з розвинутою демократією політичні онлайн-обговорення збільшують інституційну участь у два рази, у країнах з демократією «третьої хвилі» в половині випадків участь залишається на неформальному рівні. Дослідники дійшли висновку, що самі по собі технології не є панацеєю від історично вкоріненних громадсько-політичних проблем у країнах, що перейшли на демократичний шлях в останні чотири десятиліття, але той факт, що в старих і нових демократіях політичні обговорення онлайн суттєво не відрізняються, свідчить про те, що технології можуть зменшити нерівномірно розподілені та історично обмежені переваги громадянської участі для демократій, що розвиваються [Vaccari, Valeriani, 2018: p. 11].

Водночас не можна ігнорувати й той факт, що соціальні мережі активно використовують і для поширення фейків, дезінформації, маніпулювання та зага-

лом у політичних протистояннях. Наприклад, наприкінці жовтня відбулося масове блокування проукраїнського контенту у Facebook. А в телеграм-каналах з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну систематично поширювали проросійські та антидемократичні меседжі в українському інфопросторі [Детектор медіа, 2022]. І хоча завдяки контролю та публічному спростуванню проросійських фейків з боку активістів ані політики, ані працівники медіа-сфери вже не наважуються публічно виступати з підтримкою росіян і проросійськими заявами, розрізнення громадсько-політичної онлайн-активності, з одного боку, і поширення пропаганди й дезінформації та активності ботів і тролів є дослідницькою проблемою, яка потребує подальших методологічних розробок.

Загалом можна стверджувати, що мережа стимулює розкриття інтерактивного потенціалу кожного учасника, а сучасна доступність і масовість цифрового мобільного зв'язку та інтернет-мереж стали потужним засобом розвитку горизонтальних соціальних інтеракцій, демократизації доступу до інформації, збільшення соціального капіталу, це також сприяє збільшенню політичної участі, що особливо актуально для перехідних суспільств. Тож загальні тенденції зосередження онлайн-активності навколо соціальних мереж та мобільних додатків, нових форм громадянської активності та самоорганізації актуалізують подальші дослідження інституціалізації громадсько-політичної онлайн-активності.

Висновки

Поступове збільшення громадянської онлайн-активності є запорукою успішної розбудови сучасного демократичного суспільства. Активізація громадянської онлайн-активності дає змогу державі ефективно співпрацювати з громадянським сектором. Окрім того диджиталізація публічної сфери викликала появу нових форм громадсько-політичної активності, яка сприяє освоюванню неінституціональних просторів. Однак оцінку потенціалу цього явища як в аспекті його соціально-демографічних характеристик, так і в аспекті процесів інституціалізації ще досі не здійснено, і на мій погляд, це залишається актуальною проблемою і важливим дослідницьким завданням. Доцільним буде досліджувати громадсько-політичну онлайн-активність на підставі синтезу нових і старих знань щодо соціальних інститутів та інституціалізації. Тож для комплексного вивчення інституціалізації громадсько-політичної онлайн-активності в Україні можна включити до об'єктів подальшого дослідження такі чинники: особливості інституціалізації метамодерну, особливості інституціалізації в країні з молодістю демократією, трансформація соціальних цінностей і норм, а також використання мультиінституційного підходу.

Джерела

Бевзенко, Л. (2022). Парадигма складності в соціологічному теоретизуванні та культура метамодерну — контури взаємної легітимізації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 45–82. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.045>.

Бойко, Н. (2021). Діджиталізація українського суспільства: досвід зрушень останніх десятиліть. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*, 8 (22), 534–549.

Бойко, Н. (2020). *Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства: монографія*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Бурлачук, В. (2018). Привид свободи. Доля демократичних інститутів в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 185–203.

Головаха, Є., Паніна, Н. (2001). Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 5–22.

Детектор медіа (2022). Перевертні та інші істоти. Що відбувається з телеграм-каналами проросійських блогерів, політиків та медіа. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/30259/2022-09-15-perevertni-ta-inshi-istoty-shcho-vidbuvaietsya-z-telegram-kanalamy-prorosiysskykh-blogeriv-politykiv-ta-media-onovleno>.

Кантар Україна (2022). *Рейтинг мобільних додатків за квітень 2022*. 3 червня 2022. URL: <https://tns-ua.com/news/rejting-mobilnih-dodatkov-za-kviten-2022#more-3776>.

КМІС (2022). *Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни*. 17 серпня 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1132&page=1>.

Костенко, Н., Макеєв, С. (1999). Выборы и медиа: легализуя публичную сферу. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 78–92.

Наумова, М. (2020). Телебачення та інтернет-ресурси як джерела суспільно-політичної інформації: якість та достовірність контенту за оцінками аудиторії. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 7 (21), 124–137.

Наумова, М. (2021). Соціальні медіа: зростання мереж і нові спільноти. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*, 8 (22), 550–567.

Резнік, О. (2013). Динаміка громадсько-політичних практик в Україні. В: В. Ворона (ред.), М. Шульга (ред.), *Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг* (сс. 98–106). Київ. Інститут соціології НАН України.

Резнік, О. (2019), (Ред.). *Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні*. Київ. Інститут соціології НАН України,

Резнік, О. (2021). Чи спроможне громадянське суспільство стати соціальною основою модернізації України? *Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. 23 березня 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/chi-spromozhne-gromadyanske-suspilstvo-stati-sotsialnoyu-osnovoyu-modernizatsii-ukraini>.

Ручка, А. (2021). Цінності та ціннісні зміни в новітній історії України. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*, 8(22), 486–497.

Соціологічна група «Рейтинг» (2022). *Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни*. 27 квітня 2022. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg-ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf.

Токар-Остапенко, О. (2022). *Є-помічник! Крайці боти та застосунки під час війни*. 12 липня 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/video/ye-pomichnyk-top-naykrashchykh-zastosunkiv-pid-chas-viyny>.

Randma-Liiv, T. (2022). Adoption is not enough: Institutionalization of e-participation initiatives. *Public Policy and Administration*, 0(0), 1–23. DOI: 10.1177/09520767211069199.

Taylor, Ch. (2006). Invoking civil society. In: R.E. Goodin, P. Pettit (Eds.), *Contemporary political philosophy: an anthology* (pp. 88–99). Oxford: Blackwell Publishers.

Vaccari, C., Valeriani, A. (2018). Digital Political Talk and Political Participation: Comparing Established and Third Wave Democracies. *SAGE Open*, (April–June), 1–14.

Отримано 09.11.2022

References

- Bevzenko, L. (2022). Complexity Theory in sociological theorizing and metamodern culture — the contours of mutual legitimation. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 45–82. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.045>. [= Бевзенко 2022]
- Boiko, N. (2021). Digitalization of Ukrainian society: The shifts that have happened in recent decades. [In Ukrainian]. *Ukrainian society: Monitoring social changes 30 years of independence*, 8 (22), 534–549. [= Бойко 2021]
- Burlachuk, V. (2018). The Ghost of Freedom. The Fate of Democratic Institutions in Ukraine. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 186–203. [= Бурлачук 2018]
- Golovakha, Ye., Panina N. (2001). Post-Soviet deinstitutionalization and the formation of new social institutions in Ukrainian society. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 5–22. [= Головаха, Паніна 2001]
- KIIS (2022). *Democracy, rights and freedoms of citizens and media consumption in the conditions of war: results of the KIIS survey for Opora*. August 17, 2022. [In Ukrainian]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1132&page=1>. [= КМІС 2022]
- Kostenko, N., Makeiev, S. (1999). Elections and Media: Legalizing the Public Sphere. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 78–92. [= Костенко, Макеев 1999]
- Naumova, M. (2020). Television and the Internet as sources of information on sociopolitical issues: The audience's views on the quality and trustworthiness of the content provided. [In Ukrainian]. *Ukrainian society: Monitoring social changes*, 7 (21), 124–137. [= Наумова 2020]
- Naumova, M. (2021). Social media: The growth of networks and new communities. [In Ukrainian]. *Ukrainian society: Monitoring social changes 30 years of independence*, 8 (22), 550–567. [= Наумова 2021]
- Randma-Liiv, T. (2022) Adoption is not enough: Institutionalization of e-participation initiatives. *Public Policy and Administration*. 0(0), 1–23. DOI: 10.1177/09520767211069199.
- Reznik, O. (2013). Dynamics of public and political practices in Ukraine. [In Ukrainian]. In: V. Vorona, M. Shulga (Eds.), *Ukrainian society 1992–2013. Status and dynamics of changes. Sociological monitoring* (pp.98–106). Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [= Резнік 2013]
- Reznik, O. (2019) (Ed.). *Sociological dimensions of civil society in Ukraine*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [= Резнік 2019]
- Reznik, O. (2021). *Is civil society capable of becoming the social basis for the modernization of Ukraine?* [in Ukrainian]. URL: <https://dif.org.ua/article/chi-spromozhne-gromadyanske-suspilstvo-stati-sotsialnoyu-osnovoyu-modernizatsii-ukraini>. [= Резнік 2021]
- Ruchka, A. (2021). Values and change in the value system with regard to Ukraine's recent history. [In Ukrainian]. *Ukrainian society: Monitoring social changes 30 years of independence*, 8 (22), 486–497. [= Ручка 2021]
- Sociological Group «Rating» (2022). *Tenth national survey: the tenth national survey: ideological markers of the war*. April 27, 2022. [In Ukrainian]. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf. [= Соціологічна група «Рейтинг» 2022]
- Taylor, Ch. (2006). Invoking civil society. In: R.E. Goodin, P. Pettit (Eds.), *Contemporary political philosophy: an anthology* (pp. 88–99). Oxford: Blackwell Publishers.
- Tokar-Ostapenko, O. (2022). *E-assistant! The best bots and apps during the war*. July 12, 2022. [In Ukrainian]. URL: <https://niss.gov.ua/news/video/ye-pomichnyk-top-naykrashchyykh-zastosunkiv-pid-chas-viyny>. [= Токар-Остапенко 2022]
- Vaccari, C., Valeriani, A. (2018). Digital Political Talk and Political Participation: Comparing Established and Third Wave Democracies. *SAGE Open*, (April–June), 1–14. DOI: 10.1177/21582440187849.

Received 09.11.2022

ЮЛІЯ ГЕТМАН

Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціалізації громадсько-політичної активності онлайн

Громадсько-політична участь онлайн має велике значення для розвитку демократії, тож дослідження інституціалізації онлайн-активності надзвичайно на часі. Враховуючи диджиталізацію всіх сфер життя, доцільно досліджувати процеси інституціалізації онлайн-активності з урахуванням особливостей суспільства метамодерну, а також трансформації соціальних цінностей і норм. Значну роль в легітимізації онлайн-активності відіграє освоєння громадянами публічної сфери, а також її динамічна диджиталізація, яка безпосередньо впливає на розширення громадської участі і залучення якнайширшої аудиторії до громадсько-політичного процесу. Тому в статті проаналізовано роль цифрової публічної сфери для розвитку онлайн-активності, визначено дослідницький підхід до поняття інституціалізації загалом, а також розглянуто процес інституціалізації безпосередньо громадсько-політичної онлайн-активності в Україні. У статті також відзначено, що інституційна інфраструктура, як і легальність громадсько-політичної онлайн-активності забезпечуються державою, однак відкритим лишається питання, чи приймають українці нові соціальні вимоги, правила і норми, що формуються в умовах диджиталізації соціального життя.

Ключові слова: публічна сфера, інституціалізація, громадсько-політична активність онлайн

YULIYA HETMAN

Digitalization of the public sphere as the basis for the institutionalization of socio-political activity online

Socio-political participation online is of great importance for the development of democracy, so the study of the institutionalization of online activity is extremely relevant. Given the digitalization of all spheres of life, it is advisable to study the processes of institutionalization of online activity taking into account the features of metamodern society, as well as taking into account the transformation of social values and norms. A significant role in the legitimization of online activity is played by citizens' appropriation of the public sphere, as well as its dynamic digitalization, which directly affects the expansion of public participation and involvement of a much wider audience in the socio-political process. Therefore, the article analyzes the role of the digital public sphere in the development of online activity is analyzed, the research approach to the concept of institutionalization as a whole is defined. The process of institutionalization of social and political online activity in Ukraine is also analyzed. The article also notes that the institutional infrastructure, as well as the legality of socio-political online activity, is provided by the state, but the question is whether Ukrainians accept new social requirements, rules, and norms that are formed in the conditions of digitalization of social life.

Keywords: public sphere, institutionalization, socio-political activity online